

de schouw

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

lenteschouw 1976

23e jaargang nr. 1
21 maart 1976

INHOUD

- 1 Stormen razen over de Hoge Veluwe
  - 2 De sociale organisatie van een aantal dieren Dr. E.F. Jacobi
Verslag lezing Winter Hoge Veluwedag 1 februari 1976
  - 7 De koekoek brengt de lente in het land..... Th.O. Rax
  - 11 Vrijwilligerswerk in de Aanschouw
  - 11 Het Valkeniersjaarboek 1974 is uit!
  - 11 Hoge Veluwe wandelingen
  - 12 Jaarverslag van de secretaris over 1975
  - 13 De viool van Picasso ..... W.H. Borst
  - 18 Uit het maandverslag van het Park
  - 21 Wolven.....
  - 21 Camerajagers
  - 22 Over fossiele vondsten op de Veluwe en
wat daar in de Diluviale tijd over de
vlakten rondzwierf (vervolg) ..... E.Th.M. Spiker
  - 26 Sjoerd Buisman ..... Kees Broos
  - 28 Hoge Veluwe Fototentoonstelling
  - 28 Museumnieuws
  - 28 Paasvuur op De Hoge Veluwe
-

de schouw

Orgaan van de Vereniging 'Vrienden van De Hoge Veluwe'

Redactie:

Mevrouw E.H. Prakke-Kley, Mevrouw W.M.C. Vogelzang-Gieske, Ir. W. James, W.H. Borst, Drs. W.J. Doude van Troostwijk, met medewerking van de Fotowerkgroep.

Alle correspondentie aan: Redactie van De Schouw, p/a Mevrouw E.H. Prakke-Kley, Zonneheuvelweg 20, Oosterbeek.

**Foto omslag:
Ton Berends**

Alle kopij zenden liefst getypt in twee-voud 5 weken vóór de seizoenswisseling. Kopij wordt alleen op verzoek teruggezonden.

Stormen razen over De Hoge Veluwe

Voor de derde maal in successie joeg de storm in Januari door de bomen van het Nationale Park De Hoge Veluwe. Elke keer was het verlies aan bomen ontstellend.

Iedere storm was weer anders, de ene velde de bomen in grote aaneengesloten gelederen, de andere ontwortelde op vele plaatsen kleine boomgroepen.

Alsof dit allemaal nog niet genoeg is, voorspellen de weerkundigen thans een verandering in ons klimaat, die trouwens al op gang gekomen is, waardoor de kans op hevige stormen zoals we die nu maar al te goed kennen, aanzienlijk zal toenemen.

Voor De Hoge Veluwe betekent dit dat de verdwenen bomen vervangen dienen te worden, maar ook dat voor de toekomst rekening gehouden moet worden met meer catastrophes en dus wederom met planten van nieuwe bomen.

De Vereniging Vrienden van De Hoge Veluwe heeft zich tot taak gesteld het Nationale Park in alle vreugd en nood bij te staan. Direct na de stormen konden wij behulpzaam zijn door de vele duizenden geveldde bomen te tellen en de beschadigingen van de bossen nauwkeurig in kaart te brengen. Dit was directe hulp.

Ook op de lange duur moeten wij onze hulp verlenen. Dit geldt te meer nu wij weten dat meer stormen te verwachten zijn.

Teneinde nu en voor de toekomst mogelijkheden te hebben het Nationale Park bij het herbebossen te helpen heeft Uw Bestuur een "Bomenfonds Hoge Veluwe" opgericht. In dit fonds willen wij gelden verzamelen, die uitsluitend besteed worden voor aankoop van bomen voor De Hoge Veluwe.

Wij hopen dat dit fonds ruime medewerking zal ontvangen van onze leden, maar wij hopen ook dat buiten deze kring, in het hele land, daadwerkelijke steun ondervonden zal worden.

Wanneer we in de couranten lezen, dat ondanks alle goede woorden en afspraken, zowel particulieren als de overheid nog steeds aanvallen doen op de restanten van onze natuurgebieden, moeten wij ons sterk maken en ervoor zorgen dat De Hoge Veluwe in ons land een oase van pure natuur blijft. Dat betekent niet alleen beschermen, maar ook actief zijn om wat door overmacht verloren gegaan is weer te herstellen. We praten veel over natuurbescherming, we weten allemaal wat we moeten nalaten om vernietiging te voorkomen. Zelden krijgen we een advies om iets positiefs te doen, om te handelen, om een bres op te werpen tegen het verval.

Deze kans is er nu! Door de oprichting van het Bomenfonds kan in het hartje van ons land op De Hoge Veluwe een daad gesteld worden.

Met een eensgezinde actie kan onze Vereniging de spits afbijten en laten zien dat door een goede start van dit Bomenfonds het dit jaar reeds mogelijk moet zijn enige duizenden bomen te poten. U kunt hiertoe één of meer bomen bestellen door f 10,— per stuk over te maken op postgiro 3534903 ten name van "Bomenfonds Hoge Veluwe" te Apeldoorn. In 1972 na de eerste storm gold het devies: ZET EEN BOOM OP.

Nu moet dat devies luiden: ZET MEERDERE BOMEN OP. Doe het nu.

Het Bestuur van de Vereniging
Vrienden van De Hoge Veluwe.

De sociale organisatie van een aantal dieren

Dr. E.F. Jacobi

Verslag lezing Winter Hoge Veluwe-dag 1 februari 1976

Vele diersoorten leven in sociale groepen en vormen een min of meer hechte maatschappij. Bij insecten vinden we de hoogst gespecialiseerde vorm. Een bijenechtbaar kan zich alleen niet voortplanten en een bij kan alleen niet bestaan. De kleinste eenheid is het bijenvolk, bestaande uit werksters, darren (mannetjes) en de koningin (wijfje). Vermeerdering geschiedt door vorming van nieuwe volken, het zwermen. Nieuwe volken worden ook door de imker geschapen: door een bijenklont in een nieuwe korf te doen. Al snel ontstaat er een organisatie, waarbij iedereen weet wat hij doen moet, sommige bijen zorgen voor voedsel, andere voor de huisvesting of de airconditioning en weer andere houden vreemdelingen buiten de deur. Hoe dit alles tot stand komt weten we niet.

Ook solitair levende dieren leven niet steeds solitair. De jakhals, die evenals de vos 's nachts eenzaam jaagt en beschouwd wordt als een echt solitair levend dier, leeft wanneer er kinderen zijn in groepen van ongeveer 100 dieren in één groot territorium. Is de verzorging van de jongen niet meer zo intensief, dan gaan ze weer uit elkaar. Er zijn hier geen duurzame banden maar wel tijdelijke contacten.

Sociale contacten komen bij alle dieren voor, bij de ene soort minder, bij de andere meer.

Wil een dierenmaatschappij kunnen bestaan, dan blijken daarvoor een aantal voorwaarden vervuld te moeten worden. Er moet een onderlinge communicatie zijn, een rangorde en vaste verhoudingen. Bovendien is er steeds een of andere vorm van organisatie. De communicatie kan gebeuren door gelaats- en lichaamsuitdrukking, vaak volgens een bepaald ceremonieel, zoals b.v. heel dui-

delijk voorkomt bij bavianen en chimpansees. Zij herkennen elkaar aan het gelaat zoals mensen elkaar ook aan het gelaat herkennen, of b.v. aan de beweging van het lichaam. Een baviaan heeft bij de kennismaking wat andere gewoonten dan wij: hij draait zijn achterwerk naar de nieuwe kennis en tilt daarbij zijn linker been op.

De geur is bij zoogdieren en insecten een zeer belangrijk communicatiemiddel. We weten hoe belangrijk de neus in een hondeleven is. De geur is voor het dier veel belangrijker dan we altijd gedacht hebben. De mens ruikt slecht en kan daardoor diverse geuren niet waarnemen. Voor de mens niet waarneembare geluiden zijn in het laboratorium wel vast te leggen. Voor niet waarneembare geuren is dit onmogelijk.

Vaak worden door dieren geurige merktekens achter gelaten, door secreet uit bepaalde klieren, maar ook door urine of mest. De Thomaszgazelle heeft b.v. een geurklier naast het oog zitten en kan hiermee hooggroeiende grassprietten met de geurstof insmeren. Andere dieren hebben deze klieren vaak naast de anus. Geuren vertellen veel. Wie is er bij de bron geweest? Waar ging hij naar toe? De geuren beantwoorden dit soort vragen allemaal.

Ook geluid is een belangrijk communicatiemiddel, b.v. brullen van leeuwen en krijsen van apen zijn hier vormen van. Het zingen van zangvogels is ook een communicatiemiddel, want het is een langdurige stroom van scheldwoorden om de andere vogels uit de buurt te houden en daarmee het territorium te behoeden.

Een rangorde van hoog tot laag vinden we bij alle dieren, waarbij het opvalt dat kinderen van hooggeplaatste ouders ook in hun

groep een hoge plaats hebben. De onderlinge vaste verhoudingen en het herkennen kunnen door geur, stemgeluid of het uiterlijk worden bepaald. Dit is ook het geval bij vogels, waarvan we zouden denken dat ze allemaal gelijk zijn. Bij de Jan van Gent herkent men elkaar aan de stem, bij de zilvermeeuw aan de gelaatsuitdrukking. De chimpansee herkent zowel aan geluid als aan gezicht.

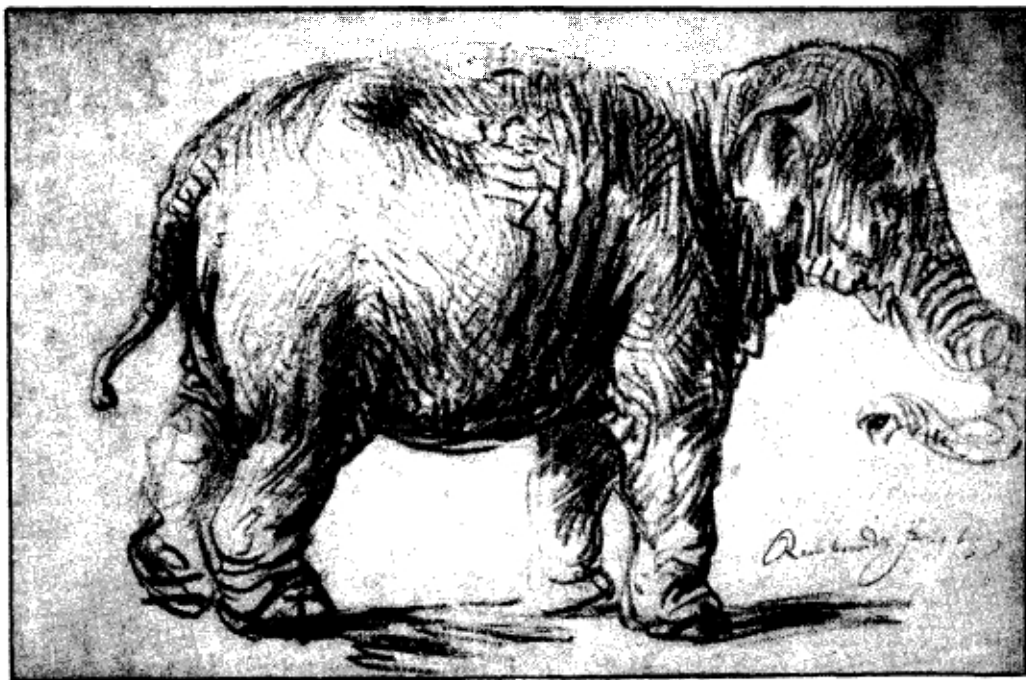
Het tastgevoel is ook een belangrijke vorm van communicatie. Het komt voor in de vorm van aanraken, vlooien, strelen, duwen etc. Vlooien is geen vlooien zoeken, maar een huidverzorging op basis van aanrakingscontact. De lagere in rang doet het bij de hogere, het wijfje vlooit het mannetje, tenzij het wijfje paringsrijp is, dan vlooit het mannetje het wijfje. Vlooien is een eerbewijs. De rangorde speelt in de beperkte ruimte van de dierentuin een nog veel grotere rol dan in de vrije natuur.

Er zijn duidelijke onderdanige en superieure

houdingen bij de dieren waarneembaar. Alleen al de staarhouding kan boekdelen spreken.

Of bij een organisatie een mannetje de leiding heeft, zoals bij apen, of een wijfje zoals bij hyena's en olifanten, hangt van de diersoort af. De taak van de leider wordt ook hierdoor bepaald. Bij alle sociale dieren krijgen we te maken met groepsgewoonten die van ouder op jonger doorgegeven worden, als een soort sociale cultuur.

Vooraf de laatste twintig jaar is veel onderzoek naar de sociale organisatie van dieren in het wild verricht. Een zeer goed systeem is, om de dieren de menselijke onderzoeker als ongevaarlijke indringer te laten accepteren. Het onontbeerlijke persoonlijk herkennen van de groepsleden uit de diersoort met de onderzoeker gebeurt door directe herkenning (chimpansees en andere apen), het vastleggen van opvallende kenmerken (oorranden en stootandvorm van de olifant) of het aanbrengen van kentekenen (aan de

oren van hyena's). Hoe langer het onderzoek kan worden voortgezet, hoe meer resultaat dit, op b.v. het gebied van de familie-relatie, zal opleveren.

Bij deze proeven met chimpansees leren de dieren na ongeveer 8 maanden dat de mens ongevaarlijk is, echter alleen wanneer de onderzoeker de psyche van elk individu leert kennen en daar naar handelt. Dit lukt alleen maar wanneer men dag en nacht met deze dieren samen is en zich houdt aan de regels zoals die in de wildernis en onder de dieren bestaan. In de stad moet men ook rechts houden om in leven te blijven, desondanks is het centrum van een grote stad gevaarlijker dan de wilde dieren in de wildernis. Zelfs voor olifanten hoeft men niet bang te zijn. Ze vallen uitsluitend op de reuk aan. Het is dus zaak dit zoveel mogelijk te voorkomen en bij een eventuele aanval op het juiste moment snel achter een boom te kruipen. Het blijkt uit deze proeven dat in de dierenwereld door de mens een goede relatie is op te bouwen door persoonlijke benadering van de dieren.

De sociale eenheid bij de Afrikaanse olifant is de wijfjesgroep. Als regel bestaat deze uit twee volwassen wijfjes met hun jongen, in totaal ongeveer tien dieren. Eén wijfje is de leidster, de andere is de assistente. Halfvolwassen wijfjes kunnen in de groep blijven, de mannetjes worden op twaalfjarige leeftijd door de moeder verdreven. Als de groep groter wordt, kan deze zich splitsen waardoor nieuwe wijfjesgroepen ontstaan, die nog wel contact houden met de stamgroep. De verdreven mannen kunnen zich aansluiten bij een mannengroep, geleid door een oude stier die in het familieleven geen functie meer heeft, maar een goede door de wol geverfde leermeester in de jungle is. De samenstelling van deze groep kan met de dag wisselen en omvat twee tot meer dan twintig mannen. In de regentijd komen de wijfjesgroepen bij elkaar en daarna voegen de mannen zich erbij. In deze tijd vinden de paringen plaats. Leeftijd, kracht maar vooral ook karakter maken uit wie in de olifan-

tenmaatschappij de leiding heeft. Er zijn ongeveer tien rollen te vervullen. Een van die rollen is het omtrekken van bomen. Slechts een kleine groep olifanten oefent dit werk uit. Het is sterk statusverhogend en wordt dan ook uitgeoefend door die dieren die dat nodig hebben. Olifanten leveren vaak schijngevechten en voeren aanvallen uit die veelal uit bluff bestaan. Wordt er niet op gereageerd, dan zakt de hele poging als een pudding in elkaar.

De kinderen in de vrouwengroepen worden door alle wijfjes, ook al is er geen bloedverwantschap, beschermd.

De leeuw is de enige sociale kat. Een leeuwengroep bestaat meestal uit 8 à 20 dieren, waarvan een of twee volwassen mannen. De dieren zijn nooit allemaal bij elkaar, maar verdelen zich in hun grote territorium in diverse ondergroepen. Door de gemeenschappelijke opfok van de jongen wordt hun jeugd verlengd, terwijl door de sociale organisatie oude en seniele dieren nog lang een functie blijven houden. Vooral de wijfjes jagen, meestal gezamenlijk, waarbij zij stilzwijgend een voortreffelijke jachtstrategie ontwikkelen. Zij jagen slechts twee maal in de week. Leeuwenmannen zijn lui en laten het jagen aan de wijfjes over. Een leeuw slaapt 21 uur per dag. Leeuwen herkennen elkaar meestal aan de stem of aan de reuk, want deze communicatiemiddelen reiken heel ver. Een leeuwengroep is opgebouwd uit drie generaties: grootouders, ouders, kinderen. De kinderen worden gemeenschappelijk opgevoed. Valt een moeder droog dan wordt het kind door een andere moeder opgevangen. De jongeren zijn gedurende 2½ jaar voor hun voedsel op de ouderen aangewezen. Op twaalfjarige leeftijd worden ze uit de groep gestoten, moeten als zelfstandige nomaden de wildernis in en voor hun eigen voedsel zorgen. Dit is de periode van de grootste sterftelkans onder de leeuwen.

Hoewel de wijfjes in de groep het voedsel verzamelen, krijgen de mannen het eerste te eten, daarna de moeders met de pasgeboren jongen en tenslotte de al wat oudere

jongen. Bij schaarste aan voedsel verhongeren de grote jongen, die pas het laatste mogen eten.

De man moet steeds goed gevoed worden, omdat hij zorg draagt voor het in stand houden van de groep. Valt om een of andere reden de man in een groep weg, dan is de sterfte onder die groep catastrofaal.

Bij de apen komen zeer verschillende organisatievormen voor. Wel is er steeds een volwassen man als leider van de groep. De taak van deze pascha wisselt van groep tot groep, maar in de regel heeft hij tot taak de orde in de groep te handhaven, of de groep voor te gaan bij de verdediging van het territorium tegen aanvallende buren.

Aan het hoofd van een chimpansee-maatschappij staat de baas. Hij zorgt voor de orde in de groep die 20 tot 45 dieren groot is. Door zich te laten gelden, te gillen, te ranselen en door woedeaanvallen, vaak met een mengsel van ernst en toneel, is hij baas geworden. Wie het meest lawaai maakt, heeft hiertoe de meeste kans. Bij kinderen is het baasspelen een geliefd spelletje. De baas is bij iedereen bekend en hij wordt als zodanig behandeld en van eerbewijzen voorzien.

Over de wolven zijn maar heel weinig gegevens bekend en deze zijn voornamelijk afkomstig van het bestuderen van de sporen van de Noord-Amerikaanse wolf. Van de Europese wolf, die nagenoeg uitgestorven is, is nog veel minder bekend.

De wolf leeft tijdens de jacht in groepen, waarvan de grootte bepaald wordt door de afmetingen van de te vangen prooi.

De wolf is een grofwild-jager, die een fraai samenspel van jachttaktiek laat zien, waarbij behendige omsingelingen van de prooi voorkomen. Dit jachtgezelschap bestaat uit 3 à 10 dieren.

Laat in de winter tijdens de jachtperiode heeft ook de paring plaats. Hierbij zien we een belangrijke sociale invloed van de rangorde. Het op een na hoogste mannetje paart met het hoogste vrouwtje. Andere paringen

worden door het hoogste vrouwtje verhinderd. Hier manifesteert zich de aanwezigheid van een ingeboren aantalsregulatie.

In het voorjaar valt de jachtgroep uiteen. Echtparen met kinderen leven dan nog met elkaar in eenzelfde verband als de jakhalzen, met ook nog vrij veel kinderen van het vorige jaar. De taken in deze kleinere groepen worden door de dieren onderling verdeeld.

Het invoeren van dieren door de mens in vreemde terreinen, met bepaalde bedoelingen, is haast altijd mislukt. Bij zoogdieren is dit steeds mislukt. Men was vergeten de dieren te zeggen wat van hen verlangd werd. Het gedrag was steeds anders dan men voorspeld had.

Wolven eten geen Veluwe knaagdieren maar grootwild, zij zijn slim genoeg om het stevigste raster te passeren op zoek naar koeien in de wei.

De Amerikaanse wolf is voor de mens niet gevaarlijk, de Europese wel. Zou men deze dieren hier invoeren, dan zullen de volwassenen niet aangevallen worden. Door het maken van lawaai zal de wolf op voldoende afstand gehouden kunnen worden. Maar kinderen, die zich niet verdedigen, zullen het slachtoffer worden.

De koekoek brengt de lente in het land!

Th. O. Rax

Wie kent niet de dubbeltonige klank van de koekoekroep? Het is plezierig dat deze vogel de goede gewoonte heeft zijn eigen naam te roepen. Méér vogels zouden deze eigenschap moeten bezitten, want hoe moeilijk is het soms te ontdekken welk geluid bij welke vogel past. Bij de koekoek is dat geen probleem.

Vanaf de tweede helft van april is hij overal in de bossen van De Hoge Veluwe te horen. Het heldere geluid geeft een bevrijdend gevoel: de sensatie van een intens contact met de natuur, volop voorjaar en het begin van een nieuw leven! Niet voor niets is in Engeland de terugkomst van de koekoek uit de winterkwartieren haast een nationale gebeurtenis.

En dan te bedenken dat deze roep helemaal niet voor de mensen bedoeld is! Het is alleen het mannetje, dat zich zo luid van zijn naam bediend; de andere koekoeken weten nu dat hij er is en dat hij zijn revier bewaakt. Bovendien is het de lokroep voor de wijfjes om hen te vertellen, dat hij een partner zoekt.

De koekoekroep is in de bossen overal hoorbaar, maar het merkwaardige van het geluid is, dat het moeilijk te localiseren is. Is het voor, is het achter, links of rechts? Het lukt niet de plaats van de roepende koekoek te vinden. Het wijfje moet wel veel betere oren dan wij hebben, wil ze haar minnaars vinden.

Het wijfje zelf is, wat haar geluid betreft, veel bescheidener: zij roept haar naam niet, maar laat zich alleen horen door een wat giechelend gehinnik en alleen maar wanneer er mannetjes in de buurt zijn. Het geluid heeft ook een wat honend karakter: hach-achach-kwie-kwie-kwie.

Iedereen weet, dat de koekoek een vreemd

trekje heeft in zijn gedrag ten opzichte van zijn kroost. De koekoek is in ons land de enige vogel die zijn eieren in een vreemd nest legt en ze door vreemde vogels (= waardvogels) laat uitbroeden. Men noemt dit verschijnsel: broedparasitisme. Het is typerend voor de Europese koekoek. Typerend voor de mens is dat, al weet hij niets van het gedrag van vogels, hij meestal wel op de hoogte is van dit afwijkende gedrag van de koekoek.

Minder bekend is, dat de koekoek een heel nuttige vogel is. Hij voedt zich in het bijzonder met ruwharige rupsen, die door de andere vogels versmaad worden en de onaangename eigenschap hebben bossen en fruitbomen ernstig te beschadigen door ze kaal te vreten.

Er zijn in de wereld ongeveer 140 koekoeksoorten, waarvan 90 als normale vogels hun jongen groot brengen. De overige besteden het broeden en verzorgen in meer of mindere mate uit bij vreemde vogels. De Europese koekoek is hierin onbetwist de kampioen. Huwelijksbanden hebben bij deze koekoek weinig praktische zin. Toch zijn er nog vele van deze koekoeken die monogaam leven, naast andere die het zorgeloze leven van de polygamie zijn toegegaan.

Het koekoekwijfje zoekt een bijzonder groot revier, waardoor zij voldoende mogelijkheden heeft om haar eieren in diverse nesten te leggen. Het zijn haast altijd nesten van éénzelfde soort vogel. Ruim 40 vogels bouwen nesten waar de koekoek belangstelling voor heeft. De meest bekende zijn: de gekraagde en de zwarte roodstaart, de kleine en de grote karekiet, het roodborstje, de boompieper, het paapje en de heggemus.

De koekoek observeert nauwkeurig het klaarmaken van de nesten van andere vogels. Vogels intensief bezig te zien met het bouwen van een kersvers nest schijnt de ei-productie van de koekoek aan te zetten, zoals dat bij andere vogels gebeurt door de balts en het zelf bouwen van een nest.

Vogels leggen hun eieren meestal 's morgens

vroeg, daarna is het een druk heen en weer gevlieg om zowel te broeden als voedsel te vergaren. De koekoek vliegt lange tijd boven het nest dat zij op het oog heeft en waarvan het legsel nog niet compleet is. In het begin van de middag, wanneer het nest voor een kort ogenblik leeg is, neemt ze de kans waar. Met haar snavel haalt ze eerst een ei uit het nest en legt er dan zelf één in. Dit laatste gaat vliegensvlug, want ze is in staat haar eileider wat naar buiten te steken, waardoor het ei bij dit haastige werk steeds op de goede plaats terecht komt. Een ei weegt ongeveer 9% van het gewicht van een vogel. Het koekoeksei weegt 3 gram, dit is maar 3% van het gewicht van een koekoek. Het ei van de koekoek is dus in verhouding tot het lichaam van de volwassen vogel bijzonder klein en kan daardoor veel gemakkelijker en sneller gelegd worden dan het ei van een gewone vogel.

Het gaat niet altijd zo gemakkelijk; soms is het nest van boven moeilijk bereikbaar, waardoor ze er niet op kan gaan zitten. Geen nood: ze draait zich om, drukt haar achterlijf tegen de opening van het nest aan en laat het ei er in vallen.

De moeilijkste prestatie moet geleverd worden bij het nest van het winterkoninkje, want dit nest is opgehangen tussen en aan stengels en is gebouwd als een holle bol met een opening aan de zijkant. Ook hier weet de koekoek een ei in het nest te leggen. Eerst legt ze haar ei op de grond, daarna brengt ze het met de snavel in het nest.

Ondanks al deze voor een ei toch niet zachtzinnige manoeuvres breekt het ei niet, want het heeft een zeer dikke beschermende kalkschaal.

In elk vogelnest wordt slechts één ei gelegd. Twee dagen later is een volgend nest aan de beurt, waarin weer één ei gelegd wordt. Het koekoeksvrouwtje is op deze wijze ongeveer een maand bezig met het leggen van 15 à 18 eieren bij diverse waardvogels.

Koekoeken leggen eieren van verschillende kleur. De kleur kan variëren van lichtblauw via lichtgroen naar vaal wit en ze zijn meest-

al rood, groen of bruin gespikkeld.

Wel legt een koekoeksvrouwtje steeds eieren van een en dezelfde kleur. Er bestaan dus verschillende soorten van de Europese koekoek, die zich van elkaar onderscheiden door het kleurverschil van hun eieren. Het ei wordt gelegd in een nest van een vogel die eieren legt van dezelfde kleur en grootte. Vroeger dacht men, dat de koekoek de kleur van het ei vlak vóór het leggen kon aanpassen aan de kleur van de eieren die zij in het nest van de waardvogel zag liggen. Die gedachte was niet zo dwaas, want men wist toen al dat de kleur van het ei pas op het laatste ogenblik op de eischaal wordt aangebracht. De spikkels zijn na het leggen zelfs nog wat nat en kunnen tot strepen worden uitgeveegd. Later bleek dat de koekoek niet tot zulke ingenieuze kleurtechnieken in staat is, maar dat de kleur van het ei een vast gegeven is.

Legt een koekoek een ei in een nest van een vogel die eieren legt van geheel andere vorm of kleur, dan wordt dit ei geweigerd en niet uitgebroed. In de loop der eeuwen zijn hierdoor de koekoeken die hun eieren in verkeerde nesten hebben gelegd, uitgestorven. Een koekoek met b.v. bleke, roodgevekte eieren zal deze in het nest van een roodborstje leggen; zijn ze groengevekt, dan is het nest van de kleine karekiet de juiste plaats.

Vogels herkennen hun eigen legsel niet. Ze herkennen wel de plaatselijke omgeving van het nest. Door deze oriëntatiemogelijkheden vinden ze ook de eieren in hun nest terug. Verwisselt men de eieren van een vogel met die van een soortgenoot, dan bemerkt de vogel die verwisseling niet en gaat rustig door met het bebroeden van de in het nest gelegde eieren. Legt men de eieren van een niet-soortgenoot in het nest, dan wordt dit evenmin bemerkt, indien het ei precies lijkt op de aanwezige eieren. Hierdoor is het verklaarbaar dat een koekoek haar eieren met succes in het nest van een waardvogel kan leggen door zich aan deze regels te houden. Hoe weet nu de koekoek, dat de kleur van

haar eieren overeenkomt met die van de juiste waardvogel?

Het koekoekvrouwtje is gedurende drie weken in het nest van de waardvogel groot gebracht en daarna nog twee weken door deze verzorgd. Zij is dus vertrouwd met nest en omgeving; zij heeft het voedsel van de waardvogel gekregen; zij is bekend geraakt met en opgegroeid in de biotoop van de waardvogel. Het zijn waarschijnlijk deze ervaringen die ertoe leiden dat zij het volgende jaar, terugkomende van haar verblijfplaats in het midden van Afrika, de goede nesten voor haar eieren vindt.

Door de overeenkomst in kleur en vorm van de eieren is er een vaste relatie ontstaan tussen de koekoek en haar nageslacht met de geschikte waardvogel. De jonge koekoeken zullen hun eieren meestal leggen in de nesten van die vogelsoorten die ook al door hun moeder en grootmoeders uitgekozen werden.

De eieren van waardvogel en koekoek kunnen soms zó op elkaar lijken, dat er geen verschil te zien is.

Natuurlijk zijn er uitzonderingen: dat is het geval van de heggemus. Deze vogel is weinig kieskeurig en bekommert zich niet om de kleur van de eieren; of er nu een groen of een bruin door een koekoek in het nest gelegd wordt, terwijl het zijne blauw is, deert hem niet: het ei wordt bebroed. Elk vrouwtje dat vergeten is uit welk soort nest zij destijds gekomen is, kan hier haar ei kwijt.

Deze perfect ontwikkelde vorm van broedparasitisme heeft tot gevolg, dat de vogel het instinct om een nest te bouwen verloren heeft. Ook het instinct om te broeden, te verzorgen, te bewaken en op te voeden is niet meer aanwezig.

De extra inspanning van het bouwen van een nest wordt de koekoek bespaard; zij kan alle energie wijden aan het leggen van haar eieren. Het legsel is daardoor meestal groter dan van andere vogels; er wordt dus bijzonder goed voor een ruim nageslacht van deze vogel gezorgd.

Omdat het ei vaak wat langer in het koe-

koeklichaam blijft dan strikt noodzakelijk is, begint het broeden eigenlijk al in het moederlichaam. Mede hierdoor is de broedtijd korter dan bij andere vogels: 12 tot 13 dagen. Het jong breekt meestal eerder uit de schaal dan de jongen van de waardvogel. Kort nadat hij is uitgekomen begint de nog kale en blinde koekoek de eieren, of de inmiddels uitgekomen jongen, uit het nest te werken. Hij manoeuvreert zich daartoe onder een ei of een jong, waardoor dit op de bovenkant van zijn rug komt te liggen; daarna laat hij zijn vracht, door zich op te tillen, via zijn rug over de rand van het nest vallen. Het ei valt op de grond kapot. Een jong, dat dezelfde behandeling ondergaat, deelt het lot van het ei, maar kan ook op de nestrant blijven liggen, omdat het niet zo gemakkelijk als het ronde ei over de nestrant naar beneden rolt.

De kleine koekoek gaat met haar wrede activiteiten door tot het hele nest gezuiverd is van eieren en jongen. Zijn er in het nest steentjes of eikels aanwezig, dan worden deze op dezelfde wijze naar buiten gebracht. Dit proces speelt zich gedurende de eerste twee dagen af. Het koekoeksjong is blind en ziet niet wat er gebeurt, maar de reflex om uit te werpen is zo sterk, dat hij zelfs zijn kale vleugels om het ei slaat teneinde het vast te houden wanneer het op zijn rug is aangekomen.

Niet alleen de aangeboren reflex, maar ook het feit dat het koekoeksjong groter en sterker is dan een jong van de waardvogel, speelt hier een belangrijke rol.

Vogels worden bij het zien van de zich open-sperrende bekken van hun kroost sterk geprikkeld tot het aanvoeren van voedsel. Het "sperren" van de jonge vogels wordt in het begin opgewekt door het trillen van het nest wanneer de ouders op de nestrant gaan zitten, later ook door het zien van de vogelkop van één der ouders. Zo beïnvloeden ouders en kinderen elkaar om voldoende voedsel in de kleine bekken te krijgen.

Teneinde het signaal uitgaande van de ge-

sperde bekken nog duidelijker te maken, zijn de bekken van de jonge vogels fel gekleurd. De bek van de koekoek overtreft die van zijn mede-nestgenoten, want de kleur is verreweg de felste en reikt bovendien tot ver in de keel.

Heeft de jonge koekoek een aantal jongen van zijn gastouders nog niet uit het nest gewerkt, of liggen ze nog op de nestrand, dan zullen de waardvogels toch de jonge koekoek alle meegebrachte voedsel geven, dank zij deze grote felgekleurde bek.

De jonge koekoek groeit snel en is daarom onverzadigbaar.

De eigen jongen van de waardvogels worden verwaarloosd; liggen ze op de nestrand, dan laten de ouders hen daar onverzorgd liggen en doen geen enkele poging de jongen weer in het nest te krijgen. Ze gaan snel te gronde door gebrek aan voedsel en warmte. Het koekoeksjong heeft alle voedsel, aanvanke-lijk bestemd voor een talrijker kroost, nu voor zich alleen.

Lorenz toonde aan dat het voedergedrag van de ouders zó door het koekoeksjong werd bepaald dat, wanneer diverse vogels in een volière aanwezig waren, zij allen het koekoeksjong het voedsel gaven ten koste van hun eigen kroost. Dit gedrag van de koekoek is een reflex waarmee hij geboren is. Hij moet voedsel van vreemden bedelen, omdat zijn ouders hem in de steek hebben gelaten. Om met bedelen van anderen iets los te krijgen, zijn sterke reflexen nodig.

Evenzo is het een aangeboren reflex van de waardvogels om bij het sperren voedsel in de sperrende bekken te stoppen, ook al is het niet de snavel van hun eigen jong.

Hoe provocerder het sperren van de jonge koekoek is, des te meer voedsel er in de bek gestopt wordt.

Reeds in het begin is het verschil tussen het koekoeksjong en een jong van de pleegouders al vrij aanzienlijk, maar na een week of drie is het veel groter dan de pleegouders zelf geworden, het puilt aan alle kanten uit het nest. Hoe groter het wordt, des te meer voedsel de gastouders er voor aandragen. Zij

kunnen niet meer bij de bek, het voedsel wordt er nu vliegende ingestopt, of ze gaan op de rug van de koekoek staan om de bek beter te kunnen bereiken. De voedselreflex is wel heel sterk!

De jonge koekoek wordt vijf weken door de pleegouders verzorgd. Daarna is het tijdstip aangebroken dat hij als volwassen, zelfstandige vogel zichzelf moet redden. Hij vliegt de wijde wereld in zonder enig voorbeeld van zijn ouders of andere koekoeken ten aanzien van zijn gedrag. Van zijn pleegouders neemt hij niets over. Zijn gedrag is blijkbaar geheel aangeboren, terwijl later de ervaring hem een handje zal moeten helpen om zich in de gevaarlijke vogelwereld te kunnen handhaven.

De oorspronkelijke ouders trekken meestal vrij vroeg in de zomer weg. De jonge exemplaren hebben dan nog niet voldoende reserve verzameld, zij wachten tot september en gaan dan op eigen gelegenheid voor het eerst naar Afrika. Zonder enige ouderlijke hulp vinden ze feilloos hun weg naar de winterkwartieren.

Zolang de mens bestaat heeft hij belangstelling voor het gedrag van dieren gehad. Meestal werd daarbij de fout gemaakt de dieren te beoordelen naar menselijke maatstaven en menselijke moraal. We hoeven daar niet rouwig over te zijn, want het heeft onze wereld verrijkt met een groot aantal sterke verhalen, spreuken en gezegden over dieren, die uiteraard niet allemaal op waarheid berusten. De vos is hier een sterk voorbeeld van; de schelmenrommelen over Reynaert de Vos stamt reeds uit de vroege middeleeuwen.

De uil is het symbool voor de wijsheid geworden; maar zijn jong, het uilskuiken, dient wonderbaarlijkerwijze als symbool voor de allerergste domheid!

Men noemt deze onjuiste beoordeling van dieren: antropomorfisme, of in gewone taal: het aanleggen van menselijke maatstaven bij de beoordeling van het gedrag van dieren.

Ook de koekoek is hier het slachtoffer van geworden.

Het broedparasitisme, een voor deze vogel volkomen normaal gedrag, is de steen des aanstoots, hoewel..... een heimelijke bewondering voor dit te vondeling leggen is ook wel aanwezig.

In het algemeen hebben de gezegden in de Nederlandse taal, wanneer het de koekoek betreft, een negatieve inslag.

Terecht zou het koekoekvrouwje over al deze verhalen kunnen opmerken: allemaal "koekoek-één-zang", altijd weer dezelfde praatjes. Na eeuwen nog steeds slachtoffer te moeten zijn van de menselijke moraal zou haar, dat haalt je de koekoek, wel eens kunnen gaan vervelen en haar — doelend op de mens — tot de wanhoopsuitroep kunnen brengen: loop naar de koekoek met je koekoekspraatjes!

Vrijwilligerswerk in de Aanshow

Tot een van de vormen van hulp, die onze vereniging aan het Park geeft, behoort sinds enkele jaren ook het bezetten van de balie in het Bezoekerscentrum De Aanshow. De vaste kern van deze groep enthousiaste leden kan nog enige versterking gebruiken in de vorm van vrijwilligers(sters), die zich in de ochtenduren tussen 10 en 13 uur of in de middag tussen 13 en 17 uur (of de gehele dag) beschikbaar stellen.

Het Bezoekerscentrum is dit jaar geopend van 1 april tot 1 november.

Wie interesse heeft voor dit werk van informatie geven en boeken en brochures verkopen, kan zich wenden tot mevrouw C. Haitink-Bartels, Prins Bernhardweg 10 in Oosterbeek, telefoon 085-335455, die de organisatie van de bezetting van de balie wederom op zich heeft genomen.

Het Valkeniersjaarboek 1974 is uit!

Reeds jaren is het een goede, maar tevens een bijzonder plezierige traditie, dat we in de Schouw het Jaarboek van de Valkeniers aankondigen.

Welnu, enige leden van "Adriaan Mollen" en ook anderen hebben van het kort geleden uitgekomen Jaarboek 1974 weer iets moois gemaakt.

Een keus uit de artikelen? "Valkeniers en roofvogelbescherming" van Professor Mörzer Bruyns, "Cijfers over ziekte bij roofvogels", "Aanwachten in Spanje", "Valkeniers en Koekebakkers" om er maar enkele te noemen. Als je het boek in handen krijgt en je hebt interesse voor het buitenspoor, lees je het in één keer uit. Een reden om nu alweer met verlangen naar het volgende nummer uit te zien.

En zoals gebruikelijk nog even zakelijk: Kosten f 10,—. Te bestellen bij D.J.P. Lamers, Vincent van Goghstraat 21, Lisse. (Denk erom, dit is een nieuw adres.) Postgiro 38.79.03 of rek.no. 47.65.05.399 van de Amrobank te Lisse.

Hoge Veluwe wandelingen

De belangstelling voor de wandelingen op De Hoge Veluwe-dagen neemt elk jaar gelukkig steeds meer toe. De groepen zijn hierdoor geleidelijk aan groter geworden, mede omdat het aantal excursieleaders niet naar verhouding meegegroeid is.

Wie kan ons helpen ons corps excursieleaders en -leidsters uit te breiden.

Het is beslist niet nodig enig diploma te bezitten. Zij, die belangstelling bezitten voor De Hoge Veluwe en gemakkelijk kunnen vertellen en uitleggen, zijn onze beste kandidaten.

Meldt u zich even per telefoon of briefkaart bij de secretaris?

Jaarverslag van de secretaris over 1975

Het jaar 1975 heeft ook voor onze vereniging in belangrijke mate in het teken van het 40-jarig jubileum van de Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe gestaan. Met grote dankbaarheid kan op de vooruitziende blik van het echtpaar Kröller-Müller worden teruggezien, die dit unieke natuurgebied en museum behouden deed blijven.

Onze vereniging gaf aan dit jubileum grotere bekendheid door het uitgeven van een speciaal nummer van De Schouw, het organiseren van de fototentoonstelling in De Aanschouw en kon daarnaast het Park een vijftal witte fietsen aanbieden.

Bestuur. Als leden van het algemeen bestuur traden dit jaar de heren Kramer en Mees af; zij werden herbenoemd als voorzitter resp. penningmeester. In de opvolging van de voorzitter, die in 1976 definitief moet aftreden, werd voorzien in de benoeming van de heer W.H. Borst uit Apeldoorn als vicevoorzitter. Tevens werd door de ledenvergadering de benoeming van de heer R. van Gerrevink tot commissaris toegevoegd voor jeugd zaken goedgekeurd.

Leden. Het aantal leden is in 1975 zeer sterk gestegen; van 2451 leden per 1 januari 1975 klom het aantal tot 2996 per eind december; een toename van ruim 22%. Het totaal aantal leden is onder te verdelen in 1765 hoofdleden, 833 huisgenootleden en 398 jeugdleden.

De gevoerde propaganda door het Park i.v.m. het jubileum en het stijgende bezoekersaantal in De Aanschouw hebben deze ledenstijging hoofdzakelijk mogelijk gemaakt.

Vergaderingen. Het algemeen bestuur kwam dit jaar zesmaal in vergadering bijeen, naast een aantal bijeenkomsten in kleiner verband inzake de redactie van De Schouw en de fototentoonstelling "De Hoge Veluwe 40".

Manifestaties. Vier Hoge Veluwe-dagen en een algemene ledenvergadering werden met lezingen, picknick, wandelingen of fietstocht

georganiseerd. Voor het eerst werd met succes een Jeugd Hoge Veluwe-dag gehouden en een Oudejaars-wandeltocht.

Een bijzondere manifestatie was de eerder genoemde Fototentoonstelling in De Aanschouw, waar dank zij medewerking van Kodak Nederland b.v. bijna 50 schitterende natuurfoto's worden geëxposeerd. Deze bestonden uit foto's van de 5 prijswinnaars van de in 1973 gehouden fotowedstrijd en foto's van de leden van de Werkgroep Fotografie. Ons bestuurslid de heer Oudemans heeft hieraan veel werk gehad.

De Schouw. Wederom verscheen ons tijdschrift viermaal met een totaal van 100 pagina's (excl. speciale Schouw). Het bestuur is de redactie erkentelijk voor het vele hieraan verrichte werk. In de loop van het jaar werden twee leden uit het bestuur aangewezen om als gedelegeerden het werk van de redactie te ondersteunen.

Werkgroep Fotografie. Behalve het fotomateriaal voor bovengenoemde fototentoonstelling leverde de werkgroep foto's voor De Schouw. Zoals gebruikelijk overhandigden de leden van de Werkgroep op St. Hubertusdag een album met foto's aan het Stichtingsbestuur.

Werkgroep Planten. De leden van deze werkgroep hebben nuttig werk verricht in Observatiebos, Blauwsparenlaantje en kwekerij. Het is de bedoeling volgend voorjaar de plannen tot inventarisatie van planten in het Park vastere vorm te geven.

Activiteiten leden. Het is verheugend, dat de activiteiten van een aantal van onze leden, zoals bij het bezetten van de balie van De Aanschouw, het rondleiden van bezoekers in het Jachtslot en het verwijderen van den-nopslag, zich mogen verheugen in de waardering van de zijde van het Park. Aan aldegenen, die zich met de organisatie van deze hulpdiensten bemoeiden en aan alle medewerkers daaraan, past een woord van dank van de zijde van het bestuur.

Het is prettig te weten dat onze vereniging een — zij het bescheiden — steentje kan blijven bijdragen tot het intensiever beleven van de natuur in het algemeen en in het Park in het bijzonder.

Deviool van Picasso

W.H. Borst

In het begin van de twintigste eeuw veranderde het wereldbeeld als nooit tevoren. De duisternis verdween met het verdwijnen van gaslicht en kaarsen om, dank zij elektrische energie, te veranderen in een zee van licht.

Oude primitieve stoommachines verdwenen om plaats te maken voor de moderne krachtbronnen van een gecompliceerde industrie. De geheimen van atomen werden ontrafeld door Niels Bohr, en Einstein ontwikkelde zijn opzienbarende relativiteitstheorie.

De snelheid en de verplaatsbaarheid van de mens werd als nooit tevoren vergroot door de ontwikkeling van de benzinemotor. De gebroeders Wright overwonnen met hun vliegtuig de zwaartekracht en, dank zij Marconi, werden directe contacten mogelijk met alle delen van de wereld.

De mensheid werd politiek bewust. Men eiste zijn vrijheid op. In vele landen ontstonden stakingen, en opstanden waren aan de orde van de dag. De massa's kwamen in beweging, culminerende in de Octoberrevolutie in Rusland.

Oude denkpatronen werden afgesneden om plaats te maken voor nieuwe, die totaal andere perspectieven en dimensies openden. Ook de kunstenaar, als barometer van het wereldgebeuren en als seismograaf van de toekomst, onderging deze tumultueuze veranderingen. Schönberg en Webern componeerden atonale muziek en, nadat de schilder Cézanne en anderen hen reeds enigermate waren voorgedaan, verrasten Bracque en Picasso in 1907 de wereld met hun nieuwe schilderwijze: het cubisme.

Het begin van deze eeuw kenmerkte zich door een enorme ontplooiing van de natuurwetenschappen, waardoor het gehele wereld-

beeld werd beheerst. Er bestonden geweldige verwachtingen ten aanzien van de technische vooruitgang. Men meende dat deze onbegrensd was en niets dan goeds zou brengen. In die tijd waren er talloze communicaties tussen wetenschap en kunst. Hoewel de kunst niet afhankelijk gesteld kan worden van de wetenschap, betekende dit toch dat de kunst door de nuchtere en logische denkwijze van de wetenschap sterk werd beïnvloed. De kunstenaar had zich al geruime tijd bevrijd van de romantiek, die verworden was tot het steeds herhalen van beelden, waar de geest reeds lange tijd uit geweken was.

Ook de nog maar kort bestaande groep schilders, die men betitelde met de naam "les Fauves", waartoe o.a. Matisse, Derain, Dufy, De Vlaminck en Kees van Dongen behoorden, werd als te lichtvoetig beschouwd. Bij hen was bonte kleurenpracht het kenmerk en dit kwam niet overeen met de nieuwe denkwijze. Deze verwijderde zich van de uiterlijke vorm en schoonheid om zich, door middel van het analyserend denkvermogen, geheel te concentreren op het wezen der dingen.

Discipline en logica waren de sterke kenmerken van het cubisme. De gewoonte om de dingen alleen maar naar hun uiterlijk beeld te schilderen was hiermee voorgoed verdwenen.

Er was een kunstvorm naar voren gekomen, die dwingt tot nadenken en meedenken over het door de kunstenaar gemaakte beeld.

Deze stijlperiode, die slechts van 1907 tot 1913 duurde, heeft als geen andere een overweldigende invloed op de vormen van het dagelijks leven gehad. Niet alleen de schilderkunst, maar ook de toegepaste kunst

onderging haar invloed; denk bijvoorbeeld aan: meubilair, affiches, dessins van textiel etc.

De grootste invloed was echter weggelegd voor de architectuur. Wie onze steden thans bekijkt kan dit alleen maar beamen.

Terug naar ons uitgangspunt: de Viool van Picasso. Hoe is het mogelijk dat Picasso in 1912, toen het cubisme op zijn hoogtepunt was, een zó poëtisch instrument als een viool tot onderwerp van zijn analytische denkwijze kon maken?

Tot nog toe waren we gewend op schilderijen de viool in handen van een violist te zien. De zeventiende eeuwse schilders Dirk Hals, de broer van Frans Hals, en Jan Steen hebben de viool vele malen in hun schilderijen verwerkt.

Ook op menig stilven uit de gouden eeuw is de viool afgebeeld. Het hout van het instrument is daarbij zo natuurgetrouw weergegeven, dat het volkomen echt lijkt. De waslaag is zichtbaar en doet het oppervlak duidelijk glanzen. De snaarsleutels zijn diepzwart en de snaren lopen als strakke lijnen over het instrument. De weergave is zo goed, dat de spreuk: vakmanschap is meesterschap vanzelf naar voren komt. Men heeft hier een voortreffelijke weergave van het uiterlijk van het instrument gegeven, van de vorm en van het materiaal waaruit het is vervaardigd. Op dezelfde wijze heeft men op stillevens geschilderde citroenen, druiven en kristallen glazen afgebeeld, vanwege de schoonheid van vorm en materiaal. Dat een viool ook een muziekinstrument is, waar muziek uit behoort te komen, was voor de stillevenschilder niet belangrijk. De viool was een ornament, een mooi houten kastje waar toevallig ook nog snaren op bevestigd waren.

Wanneer we ons nu, in de twintigste eeuw, realiseren hoe we een viool zien, dan is dat nooit zoals op het vroegere stilven. We zien het instrument als er muziek uitkomt, wanneer het bespeeld wordt. Luisterend naar de muziek zien we de viool echter nooit

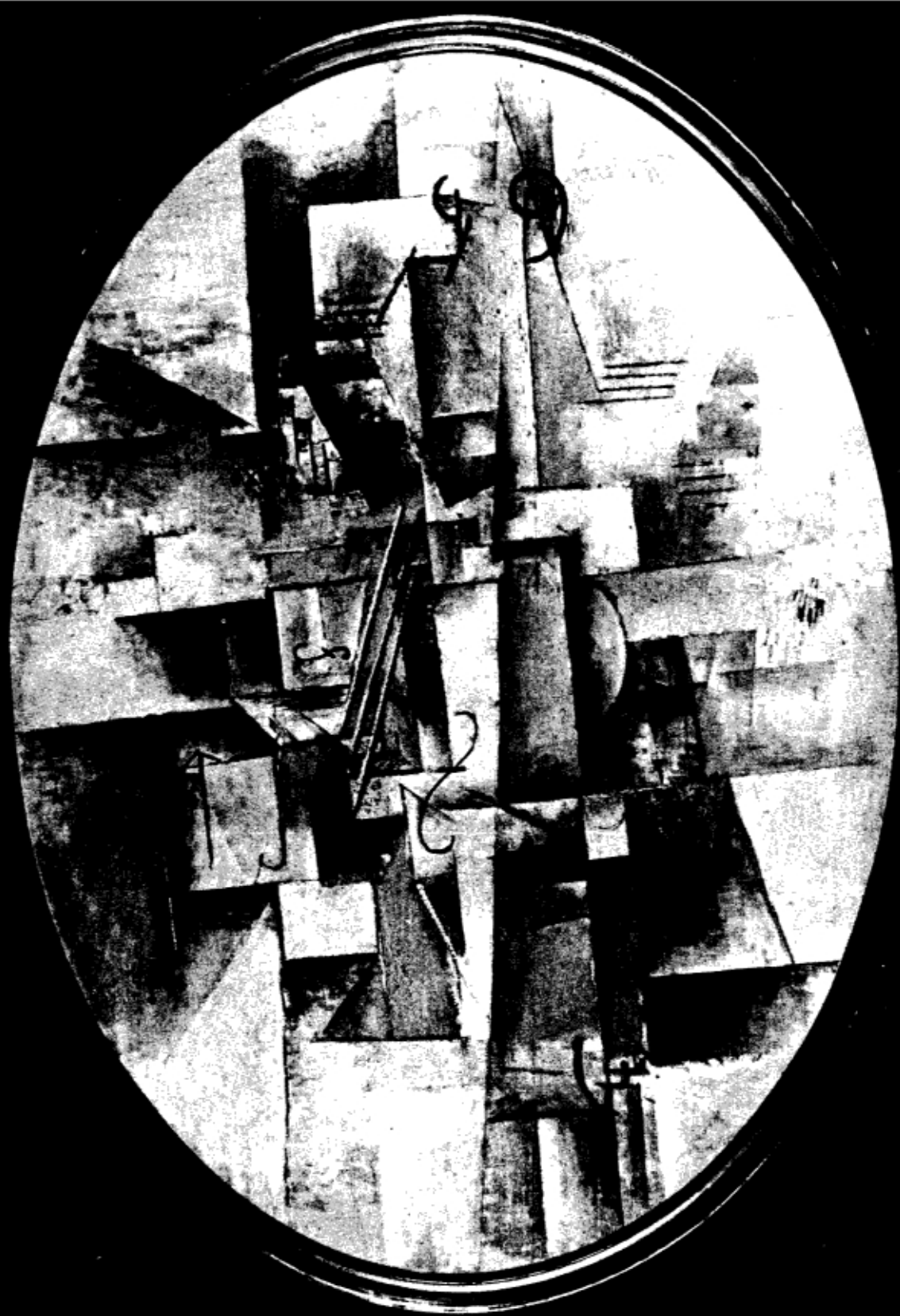
in zijn geheel. Onze ogen dwalen erlangs en zien achtereenvolgens de snaren, de kam, de kunstig gedraaide krul van de kop, kortom we zien steeds verschillende fragmenten van de viool, en deze fragmenten worden alle vermengd met de muziek die wij horen. Nog sterker: de muziek zal onze blik leiden bij het visueel aftasten van de verschillende viooldelen.

Hoe brengt Picasso dit gebeuren op het doek?

Bij een eerste blik op het schilderij worden we verward door een veelheid van vlakken, lijnen en violonderdelen. Het zoeken naar vertrouwde vormen begint, en al snel komen er enkele markante tekens naar voren. Eerst zien we een groep snaren en dan de hals van de viool; het zijn de leestekens waarmee het verkennen van het beeld begint, maar het zijn ook de opmaten waar de muziek mee begint; het zijn de beelden die ons direct treffen op het moment dat de muziek uit de viool stroomt. Bij verdere verkenning van het beeld verdwijnen al snel de herkenbare vormen in vele vlakken en lijnen. Om weer houvast te krijgen in deze wirwar van vormen gaan onze ogen weer snel terug naar de vertrouwde, herkenbare delen van de viool, de zijkant, de krul en de vioolgaten komen te voorschijn. We zoeken nu naar de viool in zijn geheel.

Zou hij helemaal afgebeeld zijn en heeft Picasso hem in stukken gesneden? Bij de optelsom blijkt dat de viool niet compleet is! De schilder had er geen behoefte aan zijn aandacht te besteden aan het nauwkeurig kopiëren, want het was zijn idee dat de viool er was om de muziek en dat de muziek belangrijker was dan de viool, nog duidelijker: de viool ontleent zijn betekenis aan de muziek. De uiterste consequentie van deze gedachtengang zou zijn, de viool maar weg te laten en te proberen de muziekbeleving alleen op het doek te zetten.

Dit schilderij kan men vinden in het Rijksmuseum Kröller-Müller.

Zo niet Pablo Picasso. Hij had een goede reden om de viool niet geheel te verwaarlozen, want door het zien van de specifieke delen van dit muziekinstrument worden de gedachten van de toeschouwer naar het muziekbeleven geleid. De oude vormen werden dus niet geheel weggegooid. Als extra voegt hij er nog een F-sleutel van de partituur aan toe!

Na het herkennen van de markante vormen krijgt men het gevoel het spoor weer verloren te hebben. We zien onherkenbare vormen. Het zoeken begint opnieuw. We zien vlakken en lijnen die met elkaar in verbinding staan. Er zijn vlakken die evenwijdig aan het doek verlopen en andere die er loodrecht op staan, waardoor de ruimten oproepen en tevens ruimten afbakenen. De door de schilder gevormde ruimten gaan hier als nieuw expressiemiddel dienen. In deze geometrische structuren herkent men ritmische verhoudingen en een uiterste ingetogenheid in een warm coloriet. Door deze nieuwe taal worden de gevoelens van de kunstenaar weergegeven, die de muziek bij hem oproept op het moment dat hij waarneemt. Geometrische figuren in een bepaalde cadans zijn de vormentaal geworden die bij Picasso wordt opgeroepen door het ondergaan van muziek.

We kunnen er niet omheen: het begrip "abstracte kunst" komt hier levensgroot naar voren. Er hangt om dit begrip nog steeds een waas van geheimzinnigheid en charlatanerie, hoewel het toch een begrip is dat niet alleen van deze tijd is. Het is zo oud als de mens zelf. Muziek en dans zijn kunsten, die de mens al in zijn oertijd gebruikte. Het zijn zuivere voorbeelden van abstracte kunst!

Muziek is géén reproductie van iets dat reeds aanwezig is, zoals een schilderij dat altijd geweest is: een afbeelding van een landschap of een stilleven. Muziek is géén afgeleide, maar een zelfstandige kunst en komt dus regelrecht voort uit de ziel van de kunstenaar.

De danser, en in het bijzonder de balletdanser, is een kunstenaar die met zijn lichaam vormen beschrijft, die evenmin afbeeldingen zijn van iets dat reeds was. Ze zijn dus ook spontaan geboren, maar met dit verschil dat de balletdanser zijn figuren beschrijft dank zij de inspiratie, die door de muziek in hem wordt opgewekt.

De balletdanser brengt dus de muziek over in de vorm van beweging van zijn lichaam; zijn armen, zijn benen en zijn romp beschrijven lijnen en vlakken, die alle in elkaar overvloeien, en bij de pirouette maakt hij zelfs cylindere van verschillende doorsnee. Zou men de lijnen, vlakken en cylindere, die hij met zijn lichaam schrijft, op de achterkant van het toneel projecteren, dan zou daar een patroon voor een klassiek cubistisch schilderij ontstaan.

Picasso doet niet anders dan de balletdanser. Hij brengt met kwast en verf ritmische lijnen en vlakken aan als vertaling van de muziek die hij hoort. Muziek is een klankentaal die zuiver auditief is; de schilderkunst is een kunst die alleen maar visueel weer kan geven. Picasso staat tussen beide in. Hij is de tolk die de muziek ontvangt en in een visueel beeld vertaalt.

In het centrum van het doek, daar, waar zich de activiteit afspeelt, vindt men de grootste intensiteit in de vlakken en in de diepte van de figuren. Naar de kant ebben ze af, zoals ook de muziek naar de uiteinden van de zaal wegebt.

De precieze, ovale begrenzing van het beeld dwingt onze blik en onze concentratie méér op de muziek en de viool dan de gebruikelijke rechthoek gedaan zou hebben.

Deze heeft immers de raamvorm, waardoor men ook naar buiten kijkt naar een landschap, of een straatscène; daardoor lijkt het beeld bij deze vorm niet eindig te zijn, maar een klein deel uit te maken van een groter geheel. De ovale vorm brengt onze blik steeds weer naar het centrum van het doek, naar de plaats waar de muziek uit de viool geboren wordt.

Dit schilderij staat te boek als één der bekendste uit de periode van het cubisme. Met het cubisme is het niet anders dan met alle andere stijlvormen, zoals bijvoorbeeld de gotiek of de barok.

Toen de stijl er was, gaf men er een naam aan; meestal een scheldnaam, omdat men hem niet begreep. Het cubisme had dus niet een van te voren bepaald programma. Het ontstond vanzelf door de ontwikkeling die de kunstenaars in die tijd ondergingen.

Picasso zelf zegt hierover: Toen we begonnen cubistisch te schilderen, hadden we totaal niet de bedoeling de schilderskunst van het cubisme te ontwerpen. Wij wilden slechts die uitdrukkingvorm die in ons leefde.

Deze uitspraak is typerend voor Picasso. Voor hem is een stijlvorm geen einddoel; hij bedient zich ervan, hij laat zich erdoor ontwikkelen, totdat hij de vorm verworven heeft; dan maakt hij er plotseling een eind aan om nieuwe uitingsvormen te ontwikkelen.

Picasso gaat nooit tot de absolute consequentie van een stijlvorm, hij laat zich er nimmer de wet door voorschrijven. Over de abstracte kunst zegt hij: Er is geen abstracte kunst! Men moet altijd ergens vanuit gaan. Daarom kan de uiterlijke vorm wel opgeofferd worden, dat is niet zo gevaarlijk, want de "idee" heeft er onuitwisbaar haar sporen in achter gelaten. Het onderwerp heeft de kunstenaar gestimuleerd en zijn gevoel opgewekt.

Picasso stelt zich steeds hoger dan welke vorm ook en iedere keer, wanneer hij de vorm heeft geabsorbeerd, neemt hij er afstand van en maakt hij zich vrij voor het ondergaan van nieuwe impulsen.

Het is zonder twijfel deze eigenschap die hem tot de grootste kunstenaar van deze eeuw heeft gemaakt. Hij overtreft al zijn tijdgenoten.

Toen Picasso dit schilderij maakte, was hij een jonge man van een en dertig jaar. Het was kort voor de eerste wereldoorlog.

Picasso was in het begin van zijn loopbaan straatarm geweest.

Hij had nu goede vrienden, een redelijke beperkte bekendheid en werd om zijn bizarre nieuwe vormen nauwelijks geprezen.

Toen begreep men nog niet dat dit één van zijn belangrijkste meesterwerken was. Het munt uit door logisch denken, duidelijkheid, helderheid, evenwichtigheid en een warme kleuruitstraling; het is vrij van elke franje, schone schijn, sentiment of effectbejag.

Picasso was een genie, die misschien nog meer met de tekenkunst dan met de schilderkunst begenadigd was. Vooral na de tweede wereldoorlog had hij succes met zijn werk en toen kwam een algemeen menselijk trekje naar voren: de ijdelheid.

Hij wist dat Rembrandt aan het einde van zijn leven vergeten was en dat het Frans Hals niet anders was vergaan. Hij wist dat de meest abstracte muziek, die van Bach, een eeuwlang misbruikt was voor vingeroefeningen door beroepsmusici, tot Mendelssohn ontdekte dat het ook nog muziek was voor het wereldpodium.

Behalve een genie was Picasso ook een groot mensenkenner, hij wist dat voor hem hetzelfde lot was weggelegd, want nieuwe kunstvormen hebben nu eenmaal een lange tijd nodig alvorens de mensheid ze weet te waarderen.

Pablo Picasso wilde bij zijn leven de mensheid al aan zijn voeten hebben en daartoe heeft hij ons een handje geholpen. Hij paste een recept toe dat de Franse schrijver Leautaud als volgt omschreven heeft: "Om in de schilderkunst te slagen, voordat de vrucht een eeuw heeft gerijpt, moet men iets van de goochelaar en iets van de kwakzalver in zijn penseel hebben".

Uit het maandverslag van het Park

Oktober 1975

Bezoek aan het Park gedurende de periode 1 januari t/m 31 oktober 1975/1974

De bezoekcijfers gedurende het tijdvak van januari t/m oktober geven het volgende beeld:

Periode	1974	1975	Stijging
Januari t/m april	61000	61000	nihil
Mei en juni	88000	132000	50%
Juli	75000	89000	19%
Augustus	75000	72000	- 4%
September	29000	47000	62%
Oktober	27000	49000	81%
	355000	450000	27%

In de week van 20 t/m 26 oktober (Herfstvakantie) passeerden niet minder dan 21 000 betalende bezoekers onze drie ingangen, een record voor deze tijd van het jaar. Dit aantal werd dit jaar slechts 4 maal overtroffen, nl. in de week waarin Hemelvaartsdag (8 mei) viel, in de week waarin de Pinksterdagen (18 en 19 mei) vielen en in de 3e en 4e week van juli.

Vereniging "Vrienden van De Hoge Veluwe"

Op 7 oktober werd in het Bezoekerscentrum door onze Voorzitter en de Voorzitter van de Vereniging "Vrienden van De Hoge Veluwe" de door deze Vereniging — in verband met het 40-jarig jubileum van het Park — georganiseerde fototentoonstelling "De Hoge Veluwe 40" (zeer fraaie kleurenfoto's!) geopend.

Op 25 oktober werd de Najaars-"Hoge Veluwe"-Dag gehouden: 's morgens hield de heer E. E. van der Voo een interessante lezing over vennen, terwijl men 's middags — onder leiding — een wandeling door het Park kon maken, waarbij uit 4 verschillende routes kon worden gekozen.

Publiciteit

Op 23 oktober besteedde de televisie — in het programma "Toeristische tips" — aandacht aan bovengenoemde tentoonstelling. Op 29 oktober was "De Hoge Veluwe" alweer op de televisie: de Evangelische Omroep bracht in zijn programma "Holland, ze zeggen..." beelden uit het Park en een vraaggesprek met wildschut Curré.

Blauwsparrenlaantje

Na de schenking (dit voorjaar) van een groot aantal rhododendrons, azalea's, coniferen enz. door de Stichting Plant Propaganda Holland te Boskoop ontvingen wij dit najaar van de Bloembollenraad te Hillegom eveneens een waardevol cadeau, t.w. 28.000 bloembollen (en knollen): hyacinthen, narcissen, crocussen, blauwe druifjes, Scilla's enz.

Het — op zijn retour zijnde — Blauwsparrenlaantje, dat door de rhododendrons en azalea's al enorm is "opgefleurd", zal in het komende voorjaar, dank zij de bloembollen, niet alleen nog aantrekkelijker worden, de Parkbezoekers zullen reeds vanaf begin april van kleur en geur in het "Museumlaantje" (zoals Mevr. Kröller het noemde) kunnen genieten.

De Museumdirectie heeft hierop ingehaakt door in het aangrenzende deel van het Beeldenpark een groot aantal bloembollen te laten poten.

Landgoedkampen

Overleg met de betreffende Afdeling van de A.N.W.B. heeft ertoe geleid, dat in 1976 op "De Hoge Veluwe" een zg. Landgoedkamp zal worden gehouden. Ongeveer 15 gezinnen zullen gedurende 13 week-ends op "Kemperberg" kamperen, waarbij het de bedoeling is, dat op de zaterdagen — gratis — diverse werkzaamheden in de bossen zullen worden verricht; voorts zal een apart groepje

kapotte witte fietsen gaan repareren. Een verheugende uitbreiding van ons vrijwillig(st)erscorps!

Bosverzorging

Aan dit belangrijke onderdeel van het bosbeheer kon in de verslagmaand veel aandacht worden besteed. Dit gold met name voor "Kemperberg", alwaar — zoals reeds eerder is vermeld — sprake is van een achterstand.

Niet minder dan ruim 28 ha jonge bossen werd gelouterd (voor de eerste maal gedund). Hiervan namen onze eigen arbeiders ruim 13 ha voor hun rekening, de twee ploegen geestelijk gehandicapte werklozen verzorgden ruim 6 ha en ruim 9 ha werd via het Samenwerkingsverband Veluwe uitbesteed aan derden.

Herbebossing

Met de voorbereidende werkzaamheden voor de herbebossing van de stormvlokten werd goede voortgang gemaakt. Op een aantal "kap"-vlakten werd nog tak- en tophout verbrijzeld (machinaal), terwijl door de hiervoor genoemde werklozen wildrasters werden geplaatst.

Bosexploitatie

De in het vorige verslag genoemde partij grove-dennenhout in de "Kleine Duinen" bracht, geveld, uitgesnoeid en uitgeslept, een voor dit goede hout redelijke prijs op. In het algemeen zijn de houtprijzen echter zó laag, dat wij de kap tot een minimum beperken.

Dunningen, die om houtteeltkundige redenen niet kunnen worden uitgesteld, worden natuurlijk uitgevoerd; voorbeeld: "Bunter Bos".

Der traditie getrouw werden na afloop van de Hubertusjacht in het Jachtslot de dotaties aangeboden, t.w. door de Jagermeester van de Broederschap van Grofwildjagers, door de Broederschap van Valkeniers (bijdrage voor de instandhouding van de Valkeniershut) en door de Werkgroep van Fotografen (album met fraaie foto's).

November en december 1975

Bezoek aan het Park gedurende het jaar 1975/het jaar 1974

Dagkaarten:	1975	1974	Meer
Auto's	110026	81822	28204
Bussen	1669	1441	228
Volwassen personen	370675	285280	85395
Kinderen t/m 15 jaar	109676	89014	20662

Weekkaarten:

Volwassenen	857	475	382
Kinderen	212	137	75

Jaarkaarten:

Volwassenen met auto	2157	1992	165
Volwassenen	2822	2567	255
Kinderen	830	719	111

Totaal aantal bezoekers 517349 406761 110588

Totaal aantal bezoekers Museum 327848 245417 82431

In % Parkbezoek 63% 60%

Aant. kampeernachten 19995 16220 3775

Het percentage, waarmee het totale aantal dagbezoekers in 1975 dat van 1974 heeft overtroffen, bedraagt maar liefst 27%, voorwaar een buitengewoon gunstig resultaat!

Samenwerking met andere bosbedrijven

Op 23 december werd de oprichting van de "Stubo" (Stichting uitvoering boswerk) een feit.

Onze Stichting heeft zich daarbij verplicht om in ieder geval tot 1 januari 1982 aan dit samenwerkingsverband deel te nemen, hetgeen betekent, dat een aanzienlijk deel van onze aanbestedingen van boswerkzaamheden, van onze aankopen van plantsoen (= plantmateriaal) en van onze verkopen van hout via de "Stubo" zal lopen.

Bosverzorging

Ook in deze verslagperiode konden op "Kemperberg" enige jonge bossen — met een totale oppervlakte van ruim 5 ha — worden gelouterd (voor de eerste maal gedund). Voorts werden op de "Tonnenberg", in de

"Reeënbosjes", in "De Klep" en in de "Fazanterie" jonge beplantingen van lariks en fijnspar ingeboet.

Bosexploitatie

"Foreco", een dochtermaatschappij (hout-handel) van Heidemij Nederland, B.V., begon eindelijk met de velling van een partij grove-dennenbos, die reeds in het najaar van 1974 op stam aan haar was verkocht. Het betreft hier additionele kap ter afronding van stormvlakten op "Hoog Baarlo".

Een andere dochtermaatschappij van Heidemij Nederland, B.B.G. (Bosbouw en Groenvoorzieningen) genaamd, waaraan wij het "Gietense Bos" en de "Pollen Bosjes" hebben verkocht (eveneens op stam), begint thans eindelijk wat op te schieten met de velling en ruiming van dit hout. Het lijkt echter geen twijfel of de ruimingstermijn (maart 1975) zal hier met een jaar worden overschreden.

Vrijwilligers

De groepen vrijwillig(st)ers van de Vereniging "Vrienden van De Hoge Veluwe" verleenden hun zeer gewaardeerde hulp bij het opruimen van Prunus-opslag (de "bospest").

Daarna werd, zoals de laatste jaren gebruikelijk is, begonnen aan een zeer omvangrijk programma voor het "plukken" (verwijderen) van vliegdennen.

Een woord van *hartelijke* dank aan deze enthousiaste, onvermoeibare natuurvrienden is hier zeker op zijn plaats!

Afrasteringen

Bij het Jachtslot moest, ter bescherming van de sierbeplantingen aldaar, een nieuw konijnenraaster worden geplaatst.

Op "Kemperberg" werd een afrastering geplaatst, ter bescherming tegen het wild van herbebossingspercelen.

Rijwielpaden

De twee slechtste stukken van ons rijwielpadennet, nl. $\pm 3\frac{1}{2}$ km in "De Plijmen" en ± 2 km in het zuidelijk gedeelte van het "Deelense Veld", werden vernieuwd.

Wolven.....

De opperhoutvester van de Kroondomeinen, Ir. E. Reinders, zegt hierover in het Tijdschrift van de Heidemaatschappij:

- Het grootste bezwaar tegen de invoering van de wolf als predator ligt in het feit dat te vrezen valt dat hij zijn prooidieren niet steeds binnen de rasters zal kiezen, doch zich ook zal vergrijpen aan het vee en de huisdieren daarbuiten. Het overklimmen van een 1.80 m hoog raster vormt voor de wolf geen enkel beletsel.
- Ook bij de uitspraak, dat wolven onder alle omstandigheden ongevaarlijk zouden zijn, kan mijns inziens een vraagteken worden gezet.

De bekende auteur en Balkandeskundige Den Doolaard liet zich in een recent interview met een op de Veluwe verschijnend dagblad als volgt over deze kwestie uit:

- De plannen van de bioloog Van Veen om wolven in de Veluwe in te voeren zijn volslagen gek. In de Balkan, waar ik geweest ben barst het van de wolven. Die zijn echt niet ongevaarlijk, al vallen ze nooit aan bij mooi weer. Ik heb meegemaakt, dat een heel bruiloftsgezelschap van elf mensen tot op de botten werd opgevreten. Mensen als Van Veen zijn maniakken, die een standje willen ophouden.

Camerajagers

10 April a.s. om 11 uur bijeenkomst camerajagers in Restaurant "Rust een Weinig", Hoenderloo, voor projectie dia's en films, alsmede bespreking programma Hubertus-Reünie 1976.

Inlichtingen: telefoon 03417-3962.

Jan H.D. Kammeijer

Over fossiele vondsten op de Veluwe en wat daar in de Diluviale tijd over de vlakten rondzwierf

door E.Th.N. Spiker

vervolg

Museum Moerman
in Apeldoorn, Loolaan 44a

In dit kleine maar aardige streekmuseum van de Midden-Veluwe, genoemd naar de schrijver van vele, vooral geologische artikelen over dit gebied, vindt men diverse prehistorische artefacten als stenen bijlen en speerpunten en verder veel urnen. Toen ik vroeg of er ook fossielen in dit deel van de Veluwe gevonden waren, werden uit het magazijn enkele mooie stukken gehaald. Hieronder was een hoorn van een wolharige neushoorn, zwart van kleur, zeer hard en ten dele afgesleten. Als vindplaats staat Garderen vermeld.

Afb. 3 — Mammoetkies

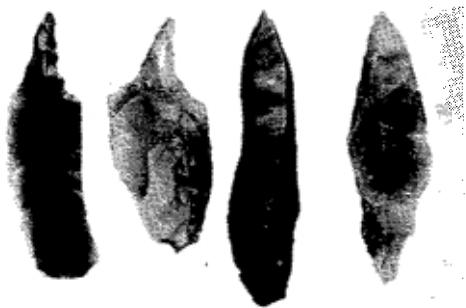
Enkele mammoetkiesen zijn afkomstig van het Solse Gat. Uit grintlagen bij Ugchelen (Heidehof) zijn veel ijzerhoudende concreties of klapperstenen afkomstig, die grondstof vormden voor de lokale smeedijzerbereiding. Restanten van ijzerovens zijn o.a. in het Orderbos gevonden. De smeedijzerindustrie dateert van ongeveer 800-1200, mogelijk wat eerder en vond omstreeks 1200 een abrupt einde.

Samen met de klapperstenen komen soms fossielen voor. Zo zijn o.a. enkele fossiele slakkenhuizen en mooie stukken ammonieten met zelfs een zeer fraai gaaf exemplaar, ongetwijfeld aangevoerd uit het zuiden met Maas- en Rijngrint. De meeste klapperstenen ontstonden echter in onze rivierzanden gedurende het Pleistoceen. Deze ijzerconcreties werden ontgonnen in de zg. "ijzerkuilen" waarvan er zeer vele op de Veluwe voorkomen. Deze terreinen liggen alle in het "gestuwd preglaciaal".

Het Gemeente Museum in Arnhem

Dit museum heeft een prehistorische-archeologische afdeling, waarin diverse artefacten uit het Palaeolithicum of de oude steentijd tot 8000 v. Chr., zoals vuurstenen werktuigjes en een bewerkt stuk hertshoorn.

Het oudste teken van de menselijke aanwezigheid in Gelderland is een mooie vuistbijl, te dateren ongeveer 40.000 jaar geleden. Uit het Mesolithicum zijn vele vuurstenen werktuigjes: stekers, krombekstekers en pijlspitsen van Ermelo; bijlen van bewerkt rendiergewei van Wijnbergen bij Doetinchem; krabbers van Elspeet (afb. 4) en Nijkerk; klingen (afgeslagen) van Elspeet en klingen en pijlspitsen van Ede. Van Hulsthorst liggen er veel microlitische spitsen en vierhoeken.

Afb. 4 — Artefacten van de Hamburger Cultuur. Krombekstekers uit Elspeet.

Een groot rechter geweitak van een eland is afkomstig uit Lochem. Afb. 5 toont een steppeneland (*Alces latifrons*).

Van de collectie zijn voor ons van belang het stuk rendiergewei en het elandgewei.

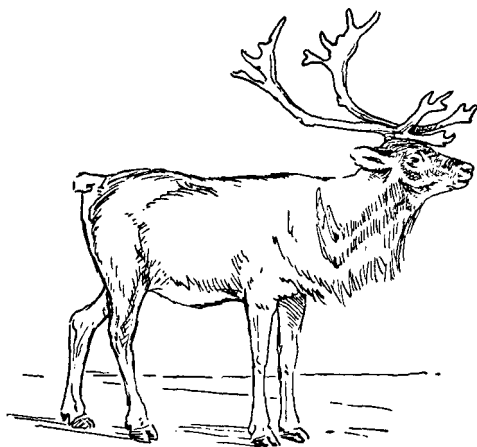
Afb. 5 — De steppeneland (*Alces latifrons*) naar Abel en Roubal.

Aansluitende aan de vondsten van de Veluwe kunnen we niet onvermeld laten de grote verzameling bodemvondsten uit het vroegere zuiderzeegebied en tentoongesteld in het als museum ingerichte vroegere kerkje van Midelbuurt op het vroegere eiland Schokland, nl. het museum van de IJsselmeerpolders. Vele honderden beenderen zijn in het ijsselmeergebied te voorschijn gekomen bij het zandzuigen. Ze zijn afkomstig van fluviatiele afzettingen van diepten van 15 en 30 meter. We noemen de resten van edelhert, rendier, reuzenhert (*Megaloceros giganteus*), eland,

wilde paarden, steppenwisent, wilde runderen, wolharige neushoorn (*Coelodonta antiquitatis*) en mammoet (*Mammuthus primigenius*) en verder nog een klein aantal andere diersoorten, waarbij opvalt dat kleine knaagdieren die nu voorkomen ontbreken. Meer hierover kan men vinden in het aardige boekje van G. van der Heide: "De Zuiderzee. Van land tot water en van water tot land". Daar vindt men alles in zakformaat over dit gebied.

Of al deze resten van de bovengenoemde soorten afkomstig zijn van dieren die alle min of meer gelijktijdig geleefd hebben is niet zeker. Wel weten we dat de mammoet en de wolharige neushoorn tijdgenoten waren. Vele van deze diersoorten hebben elkaar blijkbaar opgevolgd.

Na de ijstijd verdween het rendier uit onze gebieden. Het werd hier te warm en ze trokken naar het noorden evenals de rendierjagers, omstreeks 8000 v. Chr. (afb. 6).

Afb. 6 — Het rendier (*Rangifer tarandus*).

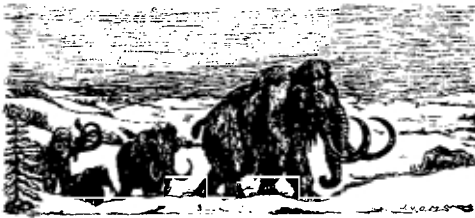
Rutten heeft destijds een indeling van het Diluvium gemaakt naar de daarin voorkomende fossiele zoogdieren.

In de vier grote aquarellen van landschap, flora en fauna van de Veluwe in de Diluviale tijd in het bezoekerscentrum de Aanschouw

vindt men dit ook afgebeeld. Men vindt deze afbeeldingen in de eerste zaal.

De onderste afbeelding van het oudere Diluvium toont een warme periode aan het begin van de ijstijden met apen en de zg. zuidelijke olifant: Archidiskodon (*Elephas meridionalis*). Deze olifant had bijna geheel rechte slag-tanden in tegenstelling met de zeer gekromde slag-tanden van de mammoet.

De tweede afbeelding toont ons de 3e ijstijd, toen landijs een groot deel van ons land bedekte. We zien de mammoet (afb. 7) en de wolharige neushoorn (afb. 8).

Afb. 7 — De wolharige mammoet (*Mammuthus primigenius*) naar Knight.

Afb. 8 — De wolharige neushoorn (*Coelodonta antiquitatis*) in de steppen van Europa en Azië. Op de achtergrond een kudde mammoeten. Naar Abel.

Het derde beeld toont een warmere jongere tussenijstijd met o.a. het edelhert. En in de bovenste afbeelding zien we een landschap van de laatste ijstijd zonder landijs, maar soms wel erg koud en met o.a. de steppenwisent. In de daarnaast hangende afbeelding is dit alles in profielvorm nog eens weergegeven, met in de diepe ondergrond de bijna rechte slag-tanden van de zuidelijke olifant, verder naar boven de kromme mammoettan-

den, artefacten, rendiergeweien, wisentschedel en bovenaan een menselijk skelet.

Over de andere dieren: vergeleken met de tegenwoordige biotopen kunnen we wel zeggen dat rendier en wolf in een zelfde landschap leefden met toendravegetatie en met een koud klimaat.

De mammoet en de steppenwisent leefden waarschijnlijk in een steppenlandschap. De steppenwisent (*Bison priscus*) was een echt steppenrund, evenals zijn familielid, de Amerikaanse bison. Hij zal grote gelijkenis gehad hebben met de nog levende wisent (*Bison bonasus*) dat een bosdier is: afb. 9.

Afb. 9 — Wisent (*Bison bonasus*) naar Lütke.

Uit de permafrost bodem van Siberië zijn diverse keren gehele kadavers van mammoeten gevonden, zodat men nauwkeurig de maaginhoud, de huid, de weke delen en de etensresten die nog in de bek zaten kon bestuderen. Het menu bestond uit jonge twijgen van coniferen, wilgen, berken, elzen en allerlei steppenplanten.

In de zomer was er genoeg te eten en kon er reservevoedsel worden opgeslagen voor de slechte wintertijd in de vorm van een grote vetbult, vlak achter de kop op de schouderaars. Ook de wolharige neushoorn heeft waarschijnlijk een soort vetbult gehad.

Men kan wel aannemen, dat de mammoeten en de neushoorns in de winter naar zuidelijker oorden trokken om pas tegen de zomer weer naar noordelijker gebieden terug te keren, zoals nu de rendieren nog doen.

Het Europese reuzenhert (*Megaloceros gi-*

ganteus) (afb. 10) moet een indrukwekkende verschijning zijn geweest met zijn grote zware gewei van een spanwijdte van 4 meter. Het reuzenhert zal de bossen wel gemedend hebben, want zo'n groot gewei is daar alleen maar tot last. De wijde open vlakten, begroeid met struikgewas en gras zal wel zijn biotoop geweest zijn.

afb. 10 — Het Reuzenhert (*Megaloceros giganteus*) naar Knight.

In 1965 is bij Zwolle, bij zandwinning in de Agnietenplas, op een diepte van ongeveer 10 meter een bijna complete kop met een prachtgewei van een reuzenhert gevonden, benevens fossiele beenderen van edelhert, mammoet en wisent. Eerder waren al beenderen van oerrunderen (afb. 11) en wolharige neushoorn gevonden.

Afb. 11 — Oerrund.

Deze vondsten wijzen er op dat aan de rand van de Veluwe, het IJssel-Vecht-deltagebied,

een veel begraasd weidegebied is geweest. Mogelijk zijn bij een grote overstroming talrijke dieren omgekomen.

Waarom sterven dieren uit?

We hebben gezien dat de rendieren omstreeks 8000 v.Chr. onze gebieden verlaten hebben toen het hier voor hen wat te warm begon te worden. Ze zijn toen naar koudere noordelijker gebieden getrokken, waar ze het uitstekend doen. Waarom zijn de mammoet en de wolharige neushoorn totaal van het toneel verdwenen?

Zoals de rendieren een gelijkwaardig biotoop in noordelijker streken vonden, zo zouden de mammoet en de wolharige neushoorn in de noord-Siberische toendra's ook daar de omstandigheden gevonden hebben, zoals die in het latere Pleistoceen in onze gebieden heersten. Maar ze hebben het niet gehaald. Waarom niet?

Sommige dieren zouden "fylogenetisch moe" zijn, zoals sommige geleerden zeggen, een mooi woord, waaruit dan eigenlijk meteen wel blijkt, dat men er nog maar heel weinig van weet. Ze zouden daarom automatisch uitsterven. Bekend is echter wel, dat de wisent niet meer de virulentie heeft van zijn familielid, de Amerikaanse bison en men denkt dan dat bepaalde dieren niet meer de aanpassing kunnen vinden, ook al zijn volgens ons de biotopen eigenlijk gelijkwaardig. Voorlopig ook hier dus nog vele vraagtekens.

Nu we het in de voorgaande bladzijden gehad hebben over verdwenen en uitgestorven diersoorten van de Veluwe, wil ik nog even een opmerking maken over een recent rapport van bioloog H. van de Veen. Via de nieuwsmedia heeft u hierover kunnen vernemen, dat "Alleen de wolf en de wisent kunnen de Veluwe redden". Ik zou achter deze ideeën toch wel een vraagteken willen plaatsen en ik hoop dat in één van de volgende afleveringen van de Schouw dit onderwerp eens door de Veluwedeskundigen besproken zal worden.

Over het kunstwerk "Bomen project", onlangs aangekocht door het Museum, schrijft Kees Broos het volgende:

Sjoerd Buisman

Het is en blijft een allervertrouwdste zaak, wanneer een kunstenaar "de natuur" tot onderwerp van zijn werk neemt. Het is ook nog altijd niet zeer opmerkelijk wanneer hij een speciaal onderdeel uit die natuur, zeg de plantenwereld, uitkiest als het gebied waarop hij zijn beeldende onderzoeken wil toepassen. Al ongewoner wordt het, wanneer hij daarbij niet de traditionele beeldende middelen als schilderkunst of fotografie benut. Recht zeldzaam mag het heten, wanneer die levende plantenwereld zelf als beeldend middel en materiaal wordt gehanteerd. Of is dit alleen maar een kwestie van perspectief? Eeuwenlang hebben tenslotte kunstenaars, van anoniem tot beroemd, de plantenwereld in sier- en lusttuinen aan een gewilde vormgeving onderworpen. De middeleeuwse kasteelheer plantte zijn ligusterhagen in de vorm van een geometrisch labyrint, zijn rivaal liet door een kunstenaar een nog ingewikkelder patroon ontwerpen. De geometrische franse tuinaanleg maakte furore in heel Europa en was het symbool van de absolute monarchie. Als reactie daarop werd in de romantiek aan de natuur de vrije loop gelaten, tenminste schijnbaar, want in werkelijkheid werd zij onderworpen aan de "wilde", schilderachtige en exotische vormgeving, die voor de meest "natuurlijke" werd gehouden en die zijn parallellen zo duidelijk heeft in de beeldende kunst. Die ontwikkeling — tot in de 19e eeuw — is zelfs een achtbaar onderdeel van kunsthistorisch onderzoek. Dat diezelfde ontwikkeling daarna uit het zicht van de beeldende kunst zelf is geraakt, was inherent aan de richting die de beeldende kunst is ingeslagen, verder van de natuur, meer gekoncentreerd op de beeldende middelen zelf.

In het werk van Sjoerd Buisman (geboren in Gorinchem in 1948) komen beeldende vorm-

geving en plantenwereld weer met elkaar in aanraking. Maar dat gebeurt bepaald niet in de zin van tuin- of landschapsvormgeving. Zijn uitgangspunten zijn abstracter, zijn werk toont principes uit de natuur in gekoncentreerde beeldende vorm aan.

In het algemeen behandelt Sjoerd Buisman in zijn werk processen van vormverandering zoals die zich in de natuur afspelen. Die vormverandering kan zich uiten in verschijnselen van ontwikkeling en groei, maar ook in het tegendeel daarvan: de belemmering en remming van groeipatronen. Om die processen zo duidelijk mogelijk zichtbaar te maken, gebruikt hij datgene wat de levende plantenwereld hem biedt direkt als basis-materiaal: zaden, vruchten, takken, bladeren, planten, bomen. Het resultaat van zijn onderzoek tenslotte wordt gevormd door levende of dode en geprepareerde gewassen en door objecten, tekeningen, prenten of de fotografische dokumentatie die hij ervan heeft gemaakt.

Toen ik Buismans werk zes jaar geleden voor het eerst zag, was er nog een soort scheiding aanwezig tussen "kunst"- en "natuur"-elementen. Zo maakte hij toen bijvoorbeeld uit metaal, plexiglas en andere kunststoffen sculpturale objecten — een soort kleine broeikassen — waarbinnen zich natuurlijke processen zoals het ontkiemen van zaden afspeelden. Die processen werden binnen het objekt gemanipuleerd door het gebruik van kunstmatige lichtbronnen, door het selectief toelaten van lucht en natuurlijk licht, door het veranderen van de richting van de zwaartekracht ten opzichte van de normale groeirichting. Tegenover een sterk gekontroleerde manipulatie van het natuurlijke element stond een duidelijk "objektachtige" vormgeving van het kunstmatige element. In de loop der jaren zijn die — eerst gescheiden — elementen geleidelijk met elkaar versmolten.

In het vroege werk observeert en registreert Sjoerd Buisman meestal natuurlijke processen, waarin hij met kunstmatige middelen

van buitenaf *zelf ingrijpt*. Het is een manier van werken die hij nog steeds toepast, maar het gebruik van kunstmatige middelen is nu minder.

Op de 7e Biennale des Jeunes van Parijs in 1971 toonde hij een tweedelig projekt, waarbij ingezaaide bedden haver en linzen elk op hun wijze reageerden op neonlicht, respectievelijk afwezigheid van licht. Van externe skulpturale objecten was geen sprake meer, de ingreep was tot een minimum beperkt. Zijn werk ontwikkelde zich naar een opener, natuurlijker situatie, waarbij steeds één enkel natuurlijk proces wordt getoond, zoals bijvoorbeeld verkleuring van vruchten of bladeren bij fotosynthese of — zoals in het hier afgebeelde "*Mottenkruid (plectranthus oertendahlia) na drie dagen ondersteboven hangen*" — de invloed van de zwaartekracht op de groeirichting. Het gaat daarbij niet zozeer om het eindprodukt, dat als een "objekt trouvé" wordt geregistreerd, maar om het zichtbaar maken van een dynamische ontwikkeling, waarbij de natuur als het ware zelf de beschrijving geeft van de verschillende principes en krachten die in haar werken en die onderling op elkaar inwerken. Dat zichtbaar maken kan echter niet gaan zonder een ingreep van de kunstenaar, hoe klein ook: het omdraaien van een potplant, het omgekeerd planten van bomen (het *Wilgenprojekt* bijvoorbeeld), het gedeeltelijk afdekken van bladeren om kunstmatige fotosynthetische verkleuringen te bewerkstelligen.

Naast deze manier van werken heeft Buisman een tweede: hierbij *observeert* en *registreert* hij alleen en laat de ingreep over aan het toeval, de historie, aan anonieme anderen. Zijn bomenprojekten zijn daar een voorbeeld van. De bomen zijn dan natuurlijke "objets trouvés" geworden, die de sporen dragen van de manier waarop mensen hen hebben gebruikt of misbruikt en van de toevallige of extreme natuurlijke invloeden die een normaal groeipatroon hebben verstoord. Het eerste was het *Bomenprojekt*

Woudrichem 1971 waarbij de oppervlakte van een dorpskern het gebied was, waarbinnen zich de registratie van afwijkingen aan bomen systematisch heeft afgespeeld.

Het hier afgebeelde *Bomenprojekt Nederland 1973-1975* is alweer opener van karakter, waarbij alleen de tijd als beperking optreedt en de plaats door het toeval wordt bepaald. Sjoerd Buisman zegt er zelf over:

"Ik startte 14 mei 1973 met het "Bomenprojekt Nederland".

Het omvat bomen in Nederland die buiten het normale groeipatroon veranderingen hebben ondergaan, hetzij onder menselijke, hetzij onder natuurlijke invloed.

De bomen worden gefotografeerd en daarbij wordt een beschrijving gevoegd.

Ik heb mij bij deze realisatie een aantal beperkingen opgelegd:

1. het projekt zal in een periode van twee jaar tot stand komen; het stopt dus op 14 mei 1975;
2. naar de vergroeiingen zal niet gezocht worden, ze moeten me op toevallige tochten in het oog springen. Wellicht zullen enige bomen uit mijn "Bomenprojekt Woudrichem 1971" opgenomen worden;
3. van de gesignaleerde plastische abnormaliteiten wordt steeds de meest extreme van de boomsoort opgenomen; een eerder gevonden boom kan dus vervallen, na het vinden van een duidelijker voorbeeld."

In een nog lopend bomenprojekt is ook de vormgeving vrijer, doordat anderen in staat worden gesteld aan een kollektief bomenprojekt mee te werken: iedereen draagt met zijn eigen wijze van fotografisch registreren bij.

In de bomenprojekten wordt iets geregistreerd van wat vroeger gebeurd is of er wordt verslag gedaan van een proces van verandering, dat meestal voorbij is. Zoals we eerder zagen, is Buisman ook steeds bezig de processen zelf te observeren en te registreren. Die processen spelen zich af in de tijd, zijn onderhevig aan de wisseling van de seizoenen, aan het verschil tussen nacht en dag.

Dat hierdoor een aantal van zijn ondernemingen zich over enkele jaren uitstrekt en hij daarom steeds een aantal projecten tegelijkertijd onder handen heeft, is vanzelfsprekend. Een voorbeeld van een van deze lopende projecten, die het gevolg zijn van zijn verwerking van het principe van de fotosynthese (van zonlicht tot bladgroen), is het volgende: een serie van ca. 240 kastjes, elk met twee bladeren van één en dezelfde boom. Het ene blad is steeds geplukt hóóg aan de zonnkant van de boom — het is dik, geelachtig of rood en gekruld. Het andere blad laag aan de schaduwzijde, dat is groen, groter en dun. Algemene, vaak onzichtbare principes, die de ontwikkeling van de bladeren beheersen, zoals zonlicht, verdamping, voedseltoevoer, worden in het contrast van steeds twee bladeren gedemonstreerd en hun algemene geldigheid uitgebeeld door het éne project waarin al die verschillende boomsoorten verenigd zijn.

En tenslotte het project, waarin op *een ongewone, grafische manier* is vastgelegd, hoe 15 verschillende boomsoorten in drie jaar groeien en hoeveel blad — in oppervlakte — zij in elk van die drie jaar hebben geproduceerd.

Buisman kijkt en registreert hier: ook zonder de natuur te forceren weet hij beeldende vorm te geven aan de vaste patronen die aan de bouw en groei van organismen ten grondslag liggen en de kijker bewust te maken van fundamentele krachten die in de natuur werkzaam zijn.

Hoge Veluwe Fototentoonstelling

tot 23 maart

Cultureel Centrum De Reehorst te Ede

24 maart-22 april

Cultureel Centrum De Klinker te Winschoten

23 april-2 mei

Huishoudbeurs, RAI, Amsterdam

3 mei-28 mei

Erasmus Universiteit te Rotterdam

28

Museumnieuws

Liederen-avonden in Kröller-Müller

27 maart - 20 uur

Ravel-concert (1875-1937) door Meinard Kraak, bariton; Rudolf Jansen, piano; het Miranda Strijkkwartet en blazers van het Nederlands Blazersensemble o.a. liederen op teksten van Mallarmé (1913) en de Chansons Madécasses (1925-1926).

15 mei - 20 uur

Het Erasmus Trio: Peter Goedhart, bariton; Gijs de Graaf, hobo en Wim Spruyt, gitaar, spelen en zingen voor de pauze werk uit de renaissance en barok; na de pauze zingt Peter Goedhart liederen van Mikis Theodorakis op teksten van de spaanse dichter Federico Garcia Lorca.

12 juni - 20 uur

"Americana": Amerikaanse muziek uit de 20e eeuw door Reinbert de Leeuw, piano; Vera Beths, viool; en Candace Natvic, sopraan; o.a. werken van Varèse (1883-1965), Charles Ives (1874-1954) en Antheil (1900-1959).

Paasvuur op De Hoge Veluwe

Op 2e Paasdag (19 april) zal des avonds in de Wildbaan even ten Westen van de autoweg, een groot Paasvuur worden ontstoken, ter hoogte van de "Pollenbosjes". Dit complex grove-dennenopstanden is 50 jaar geleden als dekkingsbosjes voor het grof wild aangelegd. De Wildbaan was toen nog vrijwel geheel kaal: zandverstuivingen, heidevelden en grasvlakten. In de laatste 20-30 jaar zijn er in de Wildbaan miljoenen vliegdennen opgeslagen, waardoor "De Pollen" hun functie goeddeels hebben verloren.

Het vorig jaar is men overgegaan tot sanering van deze bosjes met hun slecht gegroeide grove dennen. Van het hiervan overgebleven afval, zoals takken, boomtoppen enz. zal op tweede Paasdag een 9 meter hoge houtstapel gemaakt worden, die 's avonds in brand gestoken zal worden.

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 2: Het doel van de vereniging is het vergroten van de belangstelling voor het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' (hierna te noemen het Park) en het desgevraagd bijstaan van de stichting genaamd 'Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe' (hierna te noemen de Stichting) bij de uitvoering van haar taak.

Artikel 3: De vereniging tracht haar doel te bereiken door:

- a. jaarlijks één of meer zogenaamde Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
  - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen het Park betreffende;
  - c. publicaties te doen verschijnen;
  - d. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 2 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van de Stichting), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor het Park.
-

BESTUUR:

Jhr. W.H. de Beaufort	- ere-voorzitter
D.A. Kramer	- voorzitter
W.H. Borst	- vice-voorzitter
H.C. Haitink	- secretaris
	Prins Bernhardweg 10, Oosterbeek, telefoon 085 - 335455
Mr. Ph.A.J. Mees	- penningmeester
Ir. B.T. Bosman	
Drs. W.J. Doude van Troostwijk	
Mr. F.Th. Dijkmeester	- burgemeester van Apeldoorn
Mevr. W. Ebrecht-van Riemsdijk	
G.A. Kolk	
Drs. J.C.H. Oudemans	
Drs. J.A.F. Roelen	- burgemeester van Arnhem
J. Slot	- burgemeester van Ede
K. Stapel	

Adviserende leden:

Ir. H. van Medenbach de Rooy	- directeur Nationale Park De Hoge Veluwe
Drs. R.W. Oxenaar	- directeur Rijksmuseum Kröller-Müller

De minimum-contributie bedraagt f 10,- voor gewone leden; voor huisgenoten van leden f 3,50; voor jeugdleden (tot 18 jaar) f 1,-. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor ten minste f 10,- per jaar. 'De Schouw' wordt u gratis toegezonden. Contributies dienen overgemaakt te worden aan de Vereniging 'Vrienden van De Hoge Veluwe', giro 95 19 93 te Arnhem.

VERENIGING 'VRIENDEN VAN DE HOGE VELUWE'

Jaarprogramma 1976

- zaterdag 3 april** Jeugd Hoge Veluwe-dag
Vogeldag; causerie door de heer H.C. Klein over Vogels.
- maandag 19 april**
(2e Paasdag) Paasvuur bij de Pollen.
- zaterdag 24 april** Algemene Ledenvergadering, gevolgd door lezing van de heer
N.W. Elfferich over Vlinders.
's Middags wandelingen.
- zaterdag 12 juni** Ruiterdag.
- zaterdag 19 juni** Zomer Hoge Veluwe-dag.
Causerie door de heer J.W.G. Wittkämper: Natuurpaden —
zwerftochten door natuur en tijd.
's Middags wandelingen.
- zaterdag 28 augustus** Jeugd Hoge Veluwe-dag.
- zaterdag 30 oktober** Herfst Hoge Veluwe-dag.
Lezing door de heer H. Schimmel over Zandverstuivingen.
's Middags wandelingen.
- woensdag 29 december** Oudejaarswandeltocht.

Nadere bijzonderheden zullen steeds per circulaire aan onze leden worden bekendgemaakt.
Introducé's zijn van harte welkom op de bijeenkomsten.

Museum Kröller-Müller

Zaterdagavond-Concerten 1976:

27 maart
15 mei
12 juni

9 oktober
6 november
11 december